

Costums i tractes referents a bestiar més usuals a s' illa de Menorca (*)

MOLTAS vegadas he pensat que podria esser obra bona i curiosa recuillir i coleccionar ses costums d' aquesta illa, demunt assumpto tant important de se nostra economia regional, quant no sia pera donar llissons fora casa—que bén segur no 'n donarem cap—pera fitçar mellor es dret, fins ahont es possible, sobre tót en aqueixos moments en que mos trobam desitjosos, per se necessitat, de fomentar se producció menorquina, devant es perill de que mos esfonsi lo que tothom veu venir per tant pronta se faixi se pau en el mon.

En carta que es 1.er de janer d' aquest any vaix escriure a mon bévolgut amich Sr. Maspons, President de s' Academia de Jurisprudencia i Llegislació de Barcelona, amb motiu d' es Congrés juridich iniciat i tengut en aquella casa, li deia, en parecudas paraulas, que no es galvanisant lleis i costums de quant se familia i se societat eran d' altre manera, com els *sportmen* d' es dret foral puguin dur a cap se revisió d' es mateix: ses costums vivas, per lo menos a Menorca, les trobam i comprobam sobretót a s' agricultura que n' es font capdalosa, *præter* i *contra legem*.—Deia també an el Sr. Maspons, com demostració d' aquesta veritat, que un d' els temas (es primer) d' es Congrés de se Federació Agrícola Catalana-Balear, celebrat aqui l' any passat, va esser s' esmena d' es contracte d' a mitjes, forma se pòt dir rònica de regulació de ses relacions jurídicas entre senyors i pajesos. (**)

(*) Informe que la Cámara Agrícola de Menorca dirige al Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña, Universidad de Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras, para contribuir a los estudios de Psico-Etnografía emprendidos por dicho Archivo.

(**) Se ponencia de D. Pére Mir i ses conclusions aprovadas per es Congrés varen esser publicadas per se REVISTA DE MENORCA, Tom XII (Epoca 5.ª) any 1917, pag. 201.

Aixis, he sentit viva satisfacció quant se Cámara Agrícola m' ha comunicat, com a son advocat assessor, es Qüestionari sobre ètica i dret consuetudinari i economia popular de Catalunya, concretat a se producció pecuària, que remet, demanant informe, es Sr. Director de s' Arxiu d' Etnografia i folklore de Barcelona. Encare que per geografia Menorca no perteneix a Catalunya, som germans de sang, de cor i de llenguatje, eis hi devem agraiment pes favors que mos han fets, i basta i pròu que centre tan il·lustrat mos convidi, pera que se Cámara hi prengui part amb entusiasme.

Vetaquí per ahont lo que jo havia rumiat tantas vegadas ha tengut realicació, encare que pobre, com a meua, i circumscripta per es Qüestionari a se ramaderia.

A) Classes de bestiar de se comarca i formas més usuals d' explotació.

A Menorca se cria tota mena de bestiar: cavallar, mular, asnal, boví, de llana, cabrum i porquim. (*) Se'n cria moltíssim de bestiar an aquesta illa; se'n recria poch i malament. Pòt esser tendria aquí aplicació allò de que se cantifat es en perjudi de se qualitat. Però, tothom fa sos comptes prenint per govern s' any de molta pastura; i a lo mellor falta s' aigua o se tramontana arrasa es clover (**), es fesolí i ses pasturas naturals; i vé se fam, donantse encare suvint es cas tristíssim de veure ses pobres bestias vivint per autofagia.

Jo no ho veïx an això, perque quant succeïx comet s' hipocresia, com molts d' altres propietaris, de taparme els ulls, no anant a la campanya.

(*) Es tercer d' els temas de dit Congrè Agrícola, que desarollá es veterinari don Miquel Gomila, va esser «Le ramaderia es el principal factor de se riquesa i benestar social a Menorca», publicat també per se REVISTA, tom citat, pág. 229.

(**) Ignor qui doná an aquesta lleguminosa, riquesa de Menorca, es nom anglés clover, essent aixís que son cultiu es d' època molt posterior a se derrera dominació britànica. Sens dupta, son baptisant s' inspirá amb es modisme *to live in clover* (viure dins s' opulencia). Es nom científich es *hedysarum coronarium*, L., coneixéne a Italia per *ed-saro*, a Espanya per *zulla* i a França per *sainfoin d' Espagne* o *couronné*.

Per contra; quina bellesa contemplar ses nostras vacas, quant es pèl els hi llui de greix, rumiant ajegudas i fartas demunt katifas de verdura!

Bovi es lo que més se cria an aquesta illa. No hi ha lloch ni estancia ni sinia que no tengui nombre de vacas amb sas corresponents crias i, per lo regular, es semental propi. Mascles tornetjats, o sian bous, sols n' hi ha an els llochs de certa extensió, pera llaurar.

S' explotació d' es boví, com de s' ovella i de se cabra, es aquí se mateixa, per tot arreu: càrn pera matadero i llet pera formatjar. Cubiertas ses necessitats de s' illa, n' exportam molt de tot això, en primavera, cap a Barcelona i Mallorca.

De bestiar de cabestra i porquim en criam també més d' es necessari, duent els sobrants a Mallorca, ahont, amb més manya que noltros, recrian potros, matxos i ases i engreixan els porchs. Comensan aixi mateix els mallorquins a recriar boví de Menorca.

Es va introduint se costum de fer llaurar égus en lloch de matxos; però de tota manera, es parell compost de matxos somerins, sempre senats, es lo més apreciat de tota finca. Els matxos eguins no mereixen tant d' aprecí.

Pera mellora inteligencia i execució d' els contractes se dóna diferents noms a ses bestias de cada especie, segons son destino i se edat. Aixis, an els sementals s' els anomena cavall pare, ase de bram, brau (boví), merdá (ovi), bóch (cabrum) i verro (porquim); ses crias d' es bestiar de cabestra es diuen pollins, mulats i ruchs; ses d' es boví son vadells dins es primer any, i després, els mascles s' anomenan recòrts i ses famellas brauas; en bestiar de llana els caps de s' anyada son anyells, els mascles, i anyellas, ses famellas (bassivas quant estan desmamadas) i dins es segon any es bè destinat a merdá es coneix per terçench i ses famellas per natxias; es mascle capat de cabrum es diu crestat; i se famella de porquim, segons que sigui pera criar o senada pera engreixar, es diu truja o porcastra.

Refractari es pajes menorquí a tota mena de associació o mutualitat, vol tenir cada lloch o possessió sos sementals propis pera se reproducció de bestiar gros i petit, excepte es de cabestra per lo costós. Ja diré quines costums regeixen respecte a tractes pera se cubrició d'égus i someras.

No es costum posar nom an els caps de bestiar petit. Els més usuals en bovi son: moro, virat, sull (sensa banyas), pintat, lloret, vermell, i sos femenins mora, virada, sulla, pintada, lloreta, vermella; i en bestiar de cabestra: moro, vermell, rós, ròig, negre, estelat. Amb pocas excepcions, cada lloch sol perpetuar els mateixos noms de generació en generació, ab igualtat de pèl i color, predominant es *moro* i se *mora* pera anomenar tot cap negrench, sens dupta per se tradició rutinaria de que els moros deuen d'esser negres. (*)

Es boví que, com queda dit, es lo més important de se ramaderia menorquina, se governa amb sistema mixto d'estabulació i llibertat: d'estiu sésta a cobru durant ses horas de sol fort, d'ivern s'el resguarda de nit, i en primavera se l'hi dóna ombra per causa de se mosca. S'altre bestiar (bèns, cabras, porchs de tanca, someras, égus i demás que no sien de feina) viu en llibertat, redosantse dins covas, o devall d'ullastres, usinas, pins, llempugueras i altres arbres, o de matas que' s diuen mosqueras, o a la vora de ses parets.

Además d'els boérs, edificis que de cada día se fan més espaiosos i higienichs, abundan ses covas que, segons els arqueolechs, resulten esser, moltas vegadas, habitacions i sepulturas de se nostra proto o pre-historia. Se veu bestiar, gros i petit, rumiant dins habitacions que foran d'els pajesos romans i arabs, o dins salas hipostilas ont rebéran sepultura personatjes de s'antiquitat, i fins s'en troba a ses *nauetas*, monuments megalífichs de fama universal, i an els restos d'habitacions de s'època troglodita.

(*) Quant s'anomena bestia notable de fóra casa se le coneix per es nom de se possessió a que pertany: es cavall de Lluriach, s'égú de Torre frencada, es potro de se Cudia blanca, se pollina d'Aljendar, es matxo de Montgòfre, se mula de Ruma vell, s'ase de Son Carlá, es brau de Binlaxe, etc.

Se raó d'haverse salvat de s'imprevisió humana tantas construccions, pera goitx de se ciencia i profit d'es bestiar, me le va donar un Academich de s'Historia, paisá nostro, don Antoni Vives Escudero: es tanta se pedra remoguda an es sol d'aquesta illa que mai ha tengut compte donarse es trevall de desfer lo fet, pera aprofitar els còdols. Y això que, segons tot seguit veureu, n'empram moltíssima de pedra an els nostros camps. Un turista frances, col-laborador de la *Revue des deux mondes*, fa pochs anys que, recorreguda s'illa, mos va presentar dins dita publicació com un cas notable de se Geografia antropològica, i referintse no ja a s'antiquitat, sino a avuydia, parlá de ses estèticas barracas de pedra seca, sens altre material, formant volta a s'interior i altíssim cono a s'exterior, amb escala de caragol fins dalt. Calculá dit publicista que amb se pedra empleiada pera una barraca podia construir-se un edifici ahont, en lloch de sis o set caps, se'n posasin comodament trenta o quaranta.

Pera aquesta mateixa abundancia en casi tots els contorns de s'illa, se fa un corral a cada figuera i a cada ullastre coronat baix, quant son arbres aislats: d'aquesta manera s'els defensa d'es bestiar, fins un cert punt, i 's netetja se tanca de còdols i rèbla.

A Menorca no hi ha pastors, ni cap persona qui tengui per sol ofici cuidar d'es bestiar.

Totas ses fincas, grans i petites, estan divididas en moltes parts per parets de pedra seca, pròu altas pera que ses bestias grossas no les saltin, Aixís i posant trava a bèns i cabras, se consegueix, per tota s'illa, que 's bestiar s'aguanti ahont convé pera sa alimentació i pera defensa d'els sembrats. Se dóna diferent nom a ses parcelas, segons sa grandaria i forma: tanca, pleta, vela, hortal, etc; i además d'es nom generich, cada parcela el té específich, pera poderse entendre es personal d'es lloch: v. g. se tanca llarga, se tanca de se sitja, s'atalaya, se coma, es coster, es forn de cals, es carquise-rèt, etc.]

Ses terras se condueixen per tres sementers: gorét, sembrat i pastura o terra vella,

-An es gorét s' hi sembran ses faves, es favèt, cols, patatas, blat de moro o d' India (maiz), beta-ravach i tota mena d' estivadas (tomatichs, moniatos, ciurons, guixons, fesòls, sindrias, melons, carabasas) que aquí se donan de secá. Dins ses tancas no sembradas d' es gorét, que son le major part, viuen aixis com poden es bestiar de llana, es porquim i ses someras que no duguin mulat. Cabras no n' hi ha sino a llocs de molta marina. Ses someras i ovellas, cuant no tenen cria, i els porchs magres o de tanca son els parias de se nostra ramaderia. Dins un sistema de sobrietat inverosimil, s' alimentan de bróstas i de s' herba curta que neix an es conrat. Els porchs cuant hi ha saó fórgan pera treura reís i tubercols. D' estiu passen fam, contant per tota alimentació amb qualche figue de cristiá, caiguda de s' arbre, i una curta racció de figues de moro, predominant ses clovelles que 's diuen *xalècos*. Per Tots Sants entran a s' opulencia si s' any es bò de llentrisca i olivó que menjan en competencia amb els galls d' India. Ses carabasas, ses figues cullidas i els aglans, ont hi ha eusinar, son pera els porchs destinants a ses porquetjadas i consum local.

Es sementer sembrat ho está de blat, fora de qualche frès de terra magre ahont s' hi posa se xivada.

I a ses terras més grasses des sementer de pastura s' hi sembra s' ordi, a modo de restobla, quedant tot lo demés pera pasturas d' es bovi i bestiar de feina, ja naturals (llevamá, trebols, orella de llebra, margay, cugula etc.), ja artificials (fesolí mesclat amb xivada).

Ses tancas sembradas de clover surten d' es sementer, mantenintse per alguns anys dedicadas a dita lleguminosa.

S' aliment vert d' es bestiar consisteix, dons, en ditas pasturas, naturals i sembradas, fullas de beta-ravach, d' ascarxofera, de col, de figueral de moro, trebol (alfalfa arborea) i cap de ram, o sia, lo tendre d' els ullastres, d' els que s' aprofita

se llenya pera einas del camp i pera carbonar i cremar. An els vadells s'els convida de fullas de canya dolça i de blat d'India, i de ferratjes primerenchs. I ahont hi ha regadio se dóna an es bovi enfaus (alfalfa), bestenagas etc.

Els aliments sechs son els rostolls, se palla de blat i d'altres grans que s'enmagatçema dins grants edificis anomenats paissas, ordi, xivada i favèt, en gra o mòlt, beta-ravachs, moniatos, etc. Els anys abundants se séga clover i es dóna després sech: no 's coneix encare s'ensil-latje d'aquesta lleguminosa, intentat amb poch exit a San Juan de Mallorca, segons vaitx veure an es concurs regional de bestiar celebrat l'any 1909. Aquí, a Menorca, se podrian aprofitar molts de silos (cisternòts) tallats dins se penya, ahont els arabs enterauan es blat.

Ab lo dit tenim s'esplicació de perque a Menorca no hi ha pastors ni rabadans ni cosa que s'hi sembli. Cada tanca té els seus portells, amb barrera d'ullastre, i aixis recorra es bestiar tot es sementer, i tot es lloch quant convé, o pastura tancat dins se parcela que 's vol, sense trapijar ni d'altre modo danyar lo demés. Pera no tenir empleiadas tantas barreras, se paredan els portells per ahont no ha d'entrar bestiar, i a les hores hi entra se gent per escalons que se troban a tofas ses parets.

Donada una idea de ses classes de bestiar d'aquesta comarca i de ses formas de sa explotació, sols me queda a dir qualque cosa demunt s'aviram.

No hi ha aquí vertaderas explotacions d'avicultura. Boni tothom qui ho ha provat n'ha sortit fins are ab ses mans an es cap, crech jo que per falta d'intel·ligencia i cuidado. Se cria profitosa de gallinas, pera vendra aquí els òus i els pollastres i exportar a Barcelona ses gallinas despostas i vellas, es patrimoni de ses madònas, nom que donam a se muller d'es pajes. Tota finca té son galliner pera cobru d'els animals, com dependencia obligada, mantenintse ses gallinas en llibertat, amb lo que troban dins d'els figuerals de moro, a la vora de

ses cases, i amb es segó i gra just necessari pera sa alimentació.

Molts de llochs tenen galls d'India que ab gran cuidado cria se madona, però una volta criats, els amollan an el camp i d'el camp vivan, amb tota llibertat i sens auxili de manteniment, com els bèns i altre bestiar petit.

També se troba molt estèsa se cria d'es cunill ximple o casér, dins de gabias, com fòra d'aquí, petita industria, propia d'els pajesos, que per falta d'higiene no dóna gran resultat, i bén segur en donaria, atès que, conforme ja deien els historiadors de s'antiquitat, pochs punts se coneixen ahont aquest animal se propagui tant ab estat salvatge.

Tornant, pera acabar, a se cría de gallinas, cometria com a menorquí delicta de lesa-grafitut si deixás d'anomenar a D. Salvador Castelló, Director de le Real Escola de Arenys de Mar. Aquest senyor mos va donar fa pochs mesos, amb sa gran competencia, un curs (*) demunt lo que Menorca deu haver de fer i té dret d'esperar, si vol que aquesta industria avícola mellori i l'hi doni molts profitosos resultats, explotant se gallina menorquina que els inglesos han sabut refinar, fins a ferne una de ses més anomenadas raças d'el mon, se Minorque)

B) Contractacions més usuals o típiques de se comarca sobre bestiar.

Terras dedicadas a bestiar rònich no n'hi ha an aquesta illa. Se propietat rústica no es casi mai de qui le condueix. *Sic vos, non vobis...* Els propietaris són els senyors; els conductors son els pajesos, classe, se derrera, qui no conta amb riquesa i 's té per asortada quant li pertany es tom d'es lloch.

Aquestas condicions de caracte economich duguéren s'extensió per tota s'Illa d'es contracte de a mitjes, bén familiar ab son començ, suposat que sols se feia entre pares i fills.

(*) Aquest curs fench organitzat per se Cámara Agrícola i s'Ateneo, baix d'es patronat de s'Ajuntament de Mahó, estant en publicació un folleto demunt son contengut.

Es senyor hi aporta se terra, ses motas i se mitat de s' extramota; es pajes hi aporta se feina, se llevó i s' altre mitat d' extremota; els fruits son a mitjjes per regla general, amb igualtat costumera, sols contradita per pacte en casos excepcionals, molt raras.

Dins aquesta sensilleça que 'n diriam patriarcal, s' experiència d' una grepada de generacions ha vengut, de llevòres ençá, introduint gran copia de prevencions, moltes inútils, perque no fan més que confirmar s' essencia d' es contracte demunt es repartó de fruits per igual i s' obligació, per part d' es pajes, de conduir se finca a us de bon conrador (*en bon père de famille*, com se diu dins es *métayage*, contracte molt paregut an es nostro).

Escritas o no aqueixas prevencions, lo mateix son observadas per es bon pajes i no ho son per es dolent, perque aquesta forma de contracte es se que mellor encarne es sentiment juridich d' els agricultors menorquins.

Es contracte pera es pajes entrant comença per els Reys que 's quant se dóna a ses terras d' es sementer de gorét se primera rea. Això fa que 's pajes sortint tengui que posar a disposició de son sucesor, res més que pera llaurar, els matxos i bous de feina.

Però es canvi d' amitjer no té lloch fins le Mare de Deu d' Agost que 's en realitat quant comença s' any agrícola.

Se fa es contracte, sempre en document privat, per un any devant s' altre, això es, prorogable per se tácita reconducció, devéntse avisar ses parts per Tots Sants de s' any en que se vulgui acabar.

Tot contracte parla en primer lloch de se mota o dotació que 's senyor afageix a ses terras en bestiar, palla, barreras de tanca, etc. Aixís se diu que an es lloch hi ha dos, quatre, sis o més bous de tantas lliuras carniceras per quarter; dues, tres o més vacas de X lliuras per quarter; tantas ovellas i un merdá; tantas someras de tal edat i de tal valor; tantas trujas i es verro, de tal pès (amb arrobas); tants de quintars de palla;

tal nombre de barreras de tanca, etc. També s'acostuma avuy dia posar de mota un nombre de somadas o carretadas de féms i es carro o carros de feina. (*)

Ses motas tenen se condició d' inmoables, perque 's considera que forman part integrant de se finca, en tant que se venta d' aquesta s'entén sempre amb ses motas, i no he vist cap traspás ahont lo contrari s' hagi convengut ni pretès.

Es clar que lo inmoable no son ni poden esser ses mateixas bestias d' es comensament, ni ses mateixas barreras, ni se mateixa palla ni els féms que se renovan cada any.

Cuant passa es lloch d' es sortint a s' entrant hi ha de haver forçosament tot lo que se conté dins se mota: si falta un bou, per exemple, es pren un altre bestia bovina en son remplaç; i en darrer remate es pajes sortint pagaria a s' entrant en doblers lo que fos imposible compensar amb altre bestiar.

Succeix molt suvint que ses bestias de mota son de més pès que 's senyalat per es contracte: a les hòres es pajes entrant abona an es sortint se mitat de s' excés a preu de plaça o an es fitçat dins es contracte. Això darrer fonch condemnat, com perjudicial, pera es pajes sortint, per es Congrés de se Federació Agrícola, establint a se conclusió 5.ª d' es tema 1.er que s' excés de pès en ses bestias de mota ha d' esser pagat an es preu corrent en plaça. Se vèssa d' els propietaris en refer els mòtl-los de contracte, arreglant ses motas a se realitat d' avuy, es un èsca de danys i baralles en molts de canvis d' amitjer. No son raras ses fincas ahont, res més que per aqueixa vèssa, van succeint els amitjers i deixantse es contracte ab es nom d' es primer sortint.

Tot lo que, cubertas ses motas, se troba a se finca en bestiar de carn, matxos i demés de cabestra, amb ses crias, excés de palla i féms, etc., aixis com els fruits pendants o no partits, tot es extramota i, per tant, n' hi ha mitat d' es pajes

(*) Se nostra mota, per lo que atany an es bestiar, ofereix perfecta analogia amb es *cheptel de métairie* i fins sembla copiat d' es mateix, cosa que no crech probable, perque se dominació francesa an aquesta illa, ademés de curta, va esser posterior, de molts anys, an es contracte d' a mitjes tal com el coneixem.

sortint qui ho rep amb especie o amb doblers d' es pajes entrant, segons lo convengut an es contracte o lo que 's pacta aquell mateix dia. D' els galls d' India, després de descontar, de munt major, se mota que sol esser d' un mascle i dues gallassas, n' hi ha un terç pera es senyor i dos terços pera es pajes, atès a que, per excepció, se parteixen durant es contracte d' aquesta manera.

Se dirá, tal volta, que tot això es previst dins es contracte i, per lo mateix, essent tot pactat, no hi ha res de costumer. Observis que cap pacte existeix entre els pajesos sortint i entrant, essent aixis que tota se relació jurídica se conclòu entre ells dos, mantenintse extrany es senyor a lo que succeix; per ahont se fuitx d' es principi classich que alènan encare ses nostras lleys, «*res inter alios acta, aliis nec noscet nec prodest*». Ademés, com abans deia, lo no escrit no deixe d' esser religiosament observat, entòst que estigui dins se costum. Sempre he tengut per betçèrria se creencia de que, estrenyént es contracte, anirá mellor es cultiu de se finca i se ferá sens estrepit es canvi d' amitjers: amb fals condicions, qualsevol pajes hauria d' esser un sant de capella pera anar contra lo que sent just dins sa consciencia. Lloch ahont s' hagi d' acudir a lo que diu es contracte, fòra de se relació de motas, digau que 's pajes es flach o que 's senyor no l' ajuda com correspon, o ses dues cosas a le vegada: un i altre no farán bonas a mitjes.

Però, lo més tipich i més *contra legem* d' aquesta institució es, sens dupta, es respecte amb que tothom se somet a lo que fan els peritos es dia de se sortida. No son més acatadas ses sentencias d' es Jurat d' aiguas de Valencia. I tenguis en compte que son nombrats de paraula—es tercer, cuant hi ha desavenencia, per es Jutge municipal d' es ferma (antes per es Batle) i segons qualque contracte, per es mateix senyor—; que res s' escriu més que 'ls estims i son resultat; i que no hi ha compromís previ, personal ni indirecte, entre ses parts, porque els contractes d' a mitjes jamai s' han fét ab escritura de ma

de notari. En pròp de quarante anys de professió, sols he vist un cas en que se va intentar combatre judicialment lo fet per un tercer. No recort detalls, perque ja fa d' això molt de temps, emperò sí tench molt a le memoria que no 'n va sortir en le seua s' impugnador d' aquesta reverenciada costum menorquina. Llástima que els peritos (practichs d' el camp i carnicers) no responguin sempre amb se seua bona fe i son enteniment a se confiança que s' els hi deposita.

De s' arrendament o lloguer no apuntaré més que unas pocas especialitats, essent se principal que se sortida de s' arrendatari es fa també per peritos, com an es contracte d' a mitjes. No s' atorga tampoch mai ab escritura pública; es preu, sempre fitço, se paga en doblers; es fa pera un temps arreglat a se rotació cultural d' aquesta terra en tres sementers i, per conseqüent, no devalla mai de tres anys; se sol posar a carrech de s' arrendatari se plantació anual d' alguns arbres; es obligada per contracte s' inversió d' una part d' es preu en conservació i mellora de se finca, i per regla general se conservan ses motas, ja sigui com ajuda an es pajes escás de capital, ja pera no tenir que constituirles de nou, cas de tornar an es contracte d' a mitjes, com succeix suvint.

Es pajes, an qui deiem *l' amo*, tant an es contracte d' a mitjes com an es d' arrendament, pren amb es nom de missatjes els homos i atlòts deguts, sempre que no dispongui abastament de fills mascles.

Els fills fadrins res cobren per se seua feina, encare que siguin majors de edat: son pare els mantén, els hi paga se quinta si pòt (avuy se cuota militar) i cuant se casan els hi fa parament de mobles, einas i robas, com fa dot a ses fillas. Pera un pajes els fills mascles son fonement segurissim de mellora i bénestar.

S' any pera els assalariats se divideix en tres parts o lloguèrs: 1.er de San Miquel a Nadal; 2.^{on} els cinq mesos, o sia, de Nadal an es 25 de Maig; i 3.er els mesos d' estiu fins a San Miquel,

En tots els lloguers entra per primera condició s' alimentar els missatjes. Aquets fan vida de familia amb l' amo i madòna, dorman a le casa, menjan a se mateixa taula i d' es mateix menjar, i no se 'n van a ca seua més que els diumenjes i festas i cuant estan malalts.

S' estudi o cambra ahont dorman els missatjes es diu *caseta*, per més que forma un tot amb ses demés habitacions.

Fòra de provisió de porch, carn de bè pes temps d' es segar, llegums, fruitas, arròç, etc., es menjar tipich de se nostra pajesia es s' oli-aigua, una especie de bròu fet amb sofrit d' oli, alls, seba, julivert i sobre tot tomafich si n' hi ha (cuant no n' hi ha es diu bróix): amb aquest bròu s' hi escalda cadascún, a sa voluntat, sopas de pa molt blanch, sense sal, pastat i cuít an es lloch i mellor dur que frèsch. A tots els llochs hi ha cernador i pastéra (mobles d' es pajes) i forn que pertany an es senyor, com de mota. Abans hi havia molí de sang.

A més de s' alimentació que, com de costum general, no 's pacta, els missatjes reban se soldada en metalich, contant per duros. No fa molts d' anys que 's lloguer de San Miquel a Nadal se pagaua en cuarteras d' es blat de s' anyada venidora, i encare ho pacta qualque pajes curt de doblers.

Els preus son avuydía, pera homos i alòts d' uns dotçe anys, com segueix:

1. ^{er} lloguer (tres mesos)	{	homos	de 30 a 35 \$
	{	atlòts	de 10 a 12 »
2. ^{on} id. (cinq mesos)	{	homos	de 33 a 37 »
	{	atlòts	de 11 a 13 »
3. ^{er} id. (quatre mesos)	{	homos	de 45 a 48 »
	{	atlòts	de 14 a 15 »

Se desproporció entre es segon lloguer i els altres dos obeeix a que aquests son més penosos, per raó d' els treballs de sembra i cullita, respective.

Se pactan, per ultim, entre l' amo i els missatjes altres prestacions consistentes amb un quarter de bè per Nadal, un

pa els dissaptes pera endursen a ca-seua, cuiro pera fêrse ses avarcas, dret de sembrar un nombre de motas de tabach ròig o de pota pera son consum (*), i concessió de terra pera favas, patatas i estivadas, duent-hi ells els féms i fent se feina els diumenjes i horas perdudas.

D' alguns anys en aquesta part han mellorat moltíssim ses condicions de treball i paga. Abans eran sols els missatjes qui, per torn, romanian els diumenjes i festas a ses cases pera cuidar d' es bestiar. Avuy l' amo i els seus fills tenen també que romandre per torn.—A molts de llochs els missatjes, ademés de ses féstas manadas, observan es descans dominical d' es dissapte vespra an es dilluns de matinada.—Y ses pagas han crescut tant que certs pajesos renuncian an es títol de l' amo i prefereixen fêrse missatjes.

Aquest fenomen economich es deu a se gran falta de braços que pateix s' agricultura menorquina: se gent obrera fuitx d' el camp i tothom prefereix fer sabatas, els homos, i bosas de plata, ses dònas, entòst de viure dins poble; es luto i ses diversions cridan més fòrt que ses comoditats i s' higiene, i aixis se mos va depauperant se bona raça menorquina.

Ja no es costum que ses dònas prenguin part amb es cuidado d' es bestiar: n' hi prenen molt poca, com també a ses feinas d' el camp. Formatjen, fan se mantega, cuidan d' es porchs a sóll i tenen a son carrech es govern domestich. Per pòch que les hi quedi temps, enllòch d' ajudar els homos en treballs propis de son sexe o de filar com abans feian, çercan amb dita industria de bosas de plata se manera de tenir sa part de lo contagiós luto burgues.

Tornant an es sólch, d' es que 'm som desviat per lo que mos còu a tots se materia, parlaré de qualque altra forma típica de contractes referents a bestiar.

Se cubrició fòra casa d' éguas i someras, tant en çerca de

(*) També s' amiffes sembra, segons costum, es tabach necessari pera son consum, no fêntne part an es senyor. Per privilegi, Menorca i Iviça poden sembrar i aprofitar aquesta planta (*Nicotiana tabacum*) que 's fuma eb pipa, sens que estigui permesa cap manipulació, ni pera aminvar sa pestilencia.

cria híbrida com d' es mateix pèl, se paga cuant es producte neix i mama: amb això darrer consisteix se viabilitat. Els preus que regeixen son de vuit, deu o dotze lliuras, antiga moneda menorquina, equivalent cada lliura a 3'33 pessetas.

Notis que, dins aquesta costum, s' amo d' es semental té tant d' interés com s' altre en que vagi bé se cubrició. En canvi, se resisteixen els nostros pajesos a menar sas éguas an els sementals de s' Estat, d' els que n' hi ha tres paradas a s' Illa, perque encare que mellors i de franch, judican els refractaris que falta dit interés a una de ses parts i no se fian. Ademés, es pajes an qui sempre sobra temps, no creu amb se virtut d' es salt a hora fitça. Son cosas malas de conjumar, però que convé no descuidin els tecnichs. (*)

Tant pronta com se bestia es adulta o abans se l' hi fa a ses orelles se senyal d' es lloch: això s' enten en quant a bestiar bovi, de llana, cabrum i porquim, per que an es de cabestra s' el desgraciaria (an aquest s' el coneix per se fisonomia, com diuen els pajesos). Decau se costum de senyalar es bovi an els termes ahont més s' el cuida, especialment els caps que poden esser comprats pera casta.

Cada terme municipal du un registre per ordre alfabetich de llochs contenint els senyals de cadasqun. Es una combinació de diferentes formas de mutilació de ses orelles amb estidores de tondre. An es registre s' inscriu cada combinació i ademés, graficament, apareixan totas ellas en fullas, ahont estan ringlaradas a modo de mitras de Bisbe, que son ses orelles, cada parell amb es nom d' es lloch i amb se combinació pertanyent. Pera mellora inteligencia s' acompanya an aquest informe un grafich procedent de s' Ajuntament de Mahó, comprenent els senyals simples i compots d' aquest terme. Se compendrà, a simple vista, es gran nombre de combinacions possibles, contant amb tants de senyals, molts d' ells que s

(*) Es ram de Guerra ha aprofitat els concursos hipichs que organixa s' Ateneo pera concedir en es de s' any present premis d' importancia a se mellora égu, amb sa cria, i es mellor potro, procedents de semental de s' Estat.

poden mesclar o acoplar i duplicar i fins triplicar a se mateixa orella, i disponent de s' esquerra i de se dreta.

Cuida d' es registre un dependent d' es Municipi qui es diu batle de bèns o de ses orelles, i a ell se entrega tota bestia abandonada, com també se que ha fét maig (dany) a ca es veçí, si aquest vol reclamar es perjuí.

Fòra de se petita molestia que sufreix s' animal quant el senyalan, tot son ventatjes dins aquest sistema. No he vist mai qüestió demunt se propietat, o mellor, se procedencia de bestia senyalada: no n' hi pòt haver, per que es senyal no se toca o no s' anul-la per signe convencional fins que arriba se venta, i es clar que s' atreviment de tocarlo, sens contracte previ, cauria baix de se sançió d' es Codich penal.

Es senyal es, dons, un complement necessari de ses parèts pera se guarda d' es bestiar sensa pastor. I notis, ademés, entre 'ls efectes juridichs, s' identitat de se penyora, avuy que, encare que tart, som arribats, copiant de França, a se prenda agrícola en mans d' es deudor.

Lo dit mos demostra una de ses cosas més típicas en ses compra-ventas de bestias de carn: se anul-lació d' es senyal d' es lloch, tant si se bestia passa a altre pajes, com si es pera matar o embarcar. Es senyal de venut se sol fer tocant demunt es nas de s' animal amb un ferro ardent.

Ses ventas, essent per matadero se fan per dos sistemas: a pès i a l' ull; i sempre a l' ull an els demés casos.

Contan encar-are els pajesos i els carnicers (quant compran) per lliuras carniceras, això es, per lliuras de tres terças, essent cada terça de dotçe unças. De molt pròp se pòt dir que una carnicera son 1.200 grams, i aixis se fa se reducció a kilos.

Se bestia bovina es tracta (quant se compra a pès) a raó de tants de sous per carnicera, i es conté es pès lo que després de degollada i escorxada se bestia pesan els quatre quarters, deduit es 2 p.º/º pera averias o despulles. Es sou és se vintena part de se lliura, o siguin, setçe centims de pesseta i

une fracció. Ses ventas a l'ull son sempre per preu alçat: hi guanya qui mellor calcula es pès.

Es porquim se ven a tant s'arroba de 26 lliuras sençillas o terças, i tenint quatre arrobas es quintá, equival aquest a 41'600 kg.

En bestiar de cabestra se considera vici redhibitori es que sigui barrerer, es dir, que tengui art i manya de treure ses barreras de sa escassa o d'altre modo obrirlas, perque a les hòres no hi ha sembrat segur. He vistas cosas sorprenents demunt aquest punt.

Cuant se tracta de bestias vellas se vènan an els barateros *per cap any*, lo cual vol dir que no hi quèp reclamació, tengui els que sian se bestia venuda.

Existeix se creencia supersticiosa de que cuant un quelapat ha mamat vaca, aquell mugaró no dóna llét mai més. Une vaca amb aquesta tara nengu le voldria a ca-seua. Inutil ha sigut fins are se prèdica de que els quelapats son tant llétxos com bons amichs d'els agricultors.

Altre creencia, sens base de realitat jurídica, es que un precari se converteix en servitut de pas per es fet de deixari passar un mort, reminiscencia de lo que a Catalunya 'n diuen *cami de sacraments, cami de vius i de morts*. (*)

Y altre creencia, pòt esser també supersticiosa: que se bestia demunt se que s'ha fraginat un mort torna poruga des d'aquell día. Això fa que pera tal feina se çerqui es matxo més vell de se possessió o d'es contorn.

Es típich en se servitut de pas que si es pasatje no es per cami tancat, sino per dins tancas, se barata cada any, segons es sementer, de manera que no 's passi mai per es sembrat.

Pera acabar aquest segon punt d'es Qüestionari, diré qualque cosa referent a cooperació i mutualitat, de quinas ventatjes tant refractari se mostra es pajes menorqui, segons ja he anunciat.

(*) Pella y Forgas—Tratado de las relaciones y servidumbres entre las fincas.—pg. 113.

Per lley d' Economia, es preu en totes ses cosas d' es comerç el fan venedor i comprador, tenguts en compte es cost de producció, s' oferta i se demanda, lo *stock*, etc. Aquí no succeix això: es preu amb agricultura el fa es comprador, i no exager.

Per paga, els intents d' emancipació han sigut fatals fins are. Recort, entre altres, une remesa de bestiar bovi a Barcelona per alguns productors en cooperació. Demunt es paper quedaua un gros marge de benefici. Dons, ses mermas imprevistas (els nòlits i drets varen esser lo de menos) se beguéran es benefici i part d' es preu en plaça d' es bestiar exportat. (*)

Altre cas més dolorós. Fa uns cuants anys, pera mellorar s' elaboració de formatje i suprimir els intermediaris, se fundá une importante societat, amb miras també cooperativas. Prést aná de rotebatuda i se perdé en pòch temps, no sols es capital d' els socios, sí que además se suma que hi afegiran els majors interessats pera apuntalar.

Igualment s' ha intentat es seguro de bestiar contra malalties i accidents. Se fundáran a le vegada dues associacions mutuas en competencia (a qui agafa més pajesos, no pera perjudicarlos—le veritat sia dita—sino per gelosía política). Venguéren anys de fam, per terrible régimen de sequia, i jo no 'n he sentit parlar més d' aqueixas associacions que tal volta essent une sola hauría resistit es còp. (**)

Tals fracassos que a primera vista semblan futeças, mos enderrereixan de molts d' anys dins s' anima pajesa. Avuy es pajes qui dona menjar a ses seuas bestias diu que s' estime més perdre tofsol, si 'n perilla qualque, que exposarse a haver de pagar s' abandono d' els altres.

No se cregui, por lo dit, que es pajes menorquí sigui in-

(*) Tracta se Cámara Agrícola d' establir relacions demunt aquest punt amb s' Asociación General de Ganaderos del Reino.

(**) En es tantas vegadas citat Congrès Agrícola va donar une magistral conferencia demunt es tema «Seguros agrícolas» don Joseph M. Valls, Director de s' Escola Superior d' Agricultura de Barcelona.

ssociable. Tot lo contrari. Ses lleys de se veçindat son pera ell sagradas. Hi ha que veure com corren tots quant tenen avis de que une vaca o altre bestia grossa es caiguda malament. Fins vèl-lan per torn setmanas sençeras se somera de fòra casa quant esperan mulat.

Se materia prima no es dolénta: lo dolént es aquest ambient de pasivitat, casi d'abulia, que mos roèga i domina a tots, especialment a ses classes que deurian esser directoras, efecte, pòt esser, d'es clima. Es menorquí fòra de Menorca es un bon professional en son ofici: prova els mils d'oriundos d'aquesta illa, conceptuats des de fa molts anys com els millors *jardiniers* de l'Argèlia.

S'educació i s'emulació poden fer molt pera se mellora agro-pecuaria. Concursos regionals de bestiar, com n'ha celebrats dos en pochys anys se Cámara Agrícola, i s'ensenyança pràctica que donaria a se joventut pajesa une Estació pecuaria, ja demanada an es Govern—encare que sens resultat fins are—per se Federació Catalana-Balear, i recentment per els Ajuntaments de s'Illa, podrian contribuir en gran manera a treuramos d'aquesta miseria intelectual, tant ruinosa.

Ses féstas típicas, per ultim, son també, bén duitas, un factor de mellora. No s'hauria de perdre se costum de passetjar es poble per Çinquagèma, adornats de flors, els bous més grossos i grassos d'es terme, destinats en tal dia an es matedero. I tampoch s'haurian de deixar ses corregudas, en es Cós que té tota població d'aquesta illa, de ruchs, ases, matxos, potros i cavalls, i se tradicional colcada, ahont es lluèixan els cavalls pares, raça forta i rostida, com se joveña qui els manetja i aximpleix.

C) Drets i obligacions de ses parts

Seguint s'ordre adoptat, començaré aquesta part tractant de ses a mitjjes. A més de lo que digui, aniran amb mon informe exemplars de contracte que, sens haver perduda oportunitat,

tunitat, siguin pròu vells pera mostrar s' antiquitat de se costum.

Entòst que cuant es pajes entra a se possessió hi ha ses motas, se pòt dir que 's senyor no té durant es contracte cap més obligació legal, ni per es mateix contracte ni per se costum, fora d' es cas excepcional de que, pera esser molt magres ses terras, s' hagi compromès a ajudar an es pajes amb une cantitat anual en doblers o en blat de s' anyada.

Emperò, si no hi ha obligacions legals, grosses son ses socials amb que 's senyor deu haver de cumplir, ab profit propi, a le vegada que de se riquesça pública.

Circunscrivint-me an es bestiar, prenh ses següents paraulas d' es tema desarroflat an es Congrés Agrícola de que abans som parlat:

«Si deficientes son los cultivos, lo son en mayor escala los cuidados que se prestan al ganado: a pesar de que el progreso se inició cuando, medio siglo atrás, empezó a generalizarse el cultivo de la zulla, aun no hemos podido ni por selección ni por cruzamiento (uno y otro sistema se ha intentado) tener una raza vacuna que reuna las condiciones apetecibles. I en cuanto al ganado lanar ¡vergüenza da el decirlo! es el paria del agro menorquin».

Es senyor cuidadós de lo seu i de lo d' els altres, ja sab bé cuant li pertòca. Res hi pert, salvant es pajes, si pren s' iniciativa i dóna s' exemple. Per això, encare que no tant depréssa com voldriam, veim que cada dia se dóna més importancia a se compra de féms (que, per costum, paga es senyor ^(*)) i fragina i escampa es pajes) com veim també, amb satisfacció, que 's compra menjar pera es boví, pagantlo a mitjes senyor i pajes, a fi de que ses bestias no perdin en els llarchs mesos de poca pastura lo que guanyáran se primavera.

Drets i obligacions, com en tot contracte, son reciprochs. Per això bastará que diguem quinas son ses obligacions d' es pajes pera coneixer els drets d' es senyor.

(*) Dels abonos quimichs es pajes en paga un terç i fins una mitat, segons pacte.

En primis, com diuen els terretanos pare-mestres, s' ha de constituir se bestreta, ahont n' hi ha de pactada, consistent amb un nombre de centas lliuras menorquinas que rebé es senyor de son primer amitjer, cuant se va pactar, i goça sens pagar interés, i a cada traspás de se parceria s' entrant entrega en metalich an es sortint. Respon se bestreta de ses motas i de mals i carrechs que causi es pajes.

Aquest s' obliga, segons queda dit, a conduir se finca a us de bon conrador, amb detalls, que no interessan, referents a ses reas que ha de donar (goretar, binar, ferçar), sembra de tot es sementer, prohibició de restoblar sensa permis, xercolar a son temps, espedregar, etc.; i en cuant pertany més de pròp an es bestiar, casi no se 'n résa d' els cuidados que necessita, essent aixis que se trèta d' es bestiar i formatje creix de cada dia i es lo més profitós pera es pajes. Hi ha molts de contractes que sols diuen, demunt aquest punt, que 's pajes deurá amollar es brau amb ses vacas des de le Candelera i es merdá amb ses bènas des de Sant Isidro.

Es recomenat que se fitçi es nombre de missatjes que deu haver de tenir es pajes pera cada une de ses temporadas de s' any. Abans no 's fitçaua, perque els braços eran baratos: avuy es pajes els econòmica més de lo convenient. Com ses aradas modernas, ses segadoras i altres enginys son cars i de poca aplicació a moltas de ses nostras terras, es problema a resoldre es serio, si se vol seguir amb se tradicional aparceria. Aconsell demunt aquesta materia s' adopció de se costum francesa en es *métayage*: ses einas rudimentarias son, com solen esser aqui, a carrech d' es pajes; ses aradas modernas, segadoras, batadoras, talladoras de ferratjes, prensadoras de palla, etc., convé les compri es senyor, conforme alguns ho estan fent.

També aconsell an els senyors que construesquin femers a le moderna, pera obligar es pajes a que no 's dessubèsquin els féms recuillits i se tenguin amb major higiene els boérs i estables.

Segueixen dins es contracte prevencions referents a conservar ses parets, encadenats i siquias (a carrech d' es pajes, méntas s' adóp de s' enderrossai no passi d' es jornal d' un braçer o de certa extensió equivalent); xermar els abatçers i altres plantas danynas; llevar ses malas hérbas; trajinar a ca 's senyor, o a poble, els fruits pertenyents; dur an es senyor per féstas determinadas lo senyalat en capons, gallinas, pollastres o òus d' es corral de se madòna; posar a disposició d' es senyor i d' els seus ses bestias necessarias quant passin temporada de camp a se possessió; conduir amb ses bestias i carros d' es lloch els materials pera tota construcció; no tallar ni rebassar arbres ni més llenya que se necessaria pera son consum, etc., etc.

D' altre part, es senyor autoriça es pajes pera pendre de munt-major els caps de llana (per lo regular bènas de mal profit) que necessiti pera alimentació de sa familia i els segadors méntas dura se séga, i també de munt-major un porquèt per San Miquel, un bè per Nadal i un altre per Pascua. Ademés, es senyor, per contracte o ja per costum, paga mitat o part de certs cultius, com manjancar faves i favèt, cavar horts i figuerals de moro, etc., i també de certs gastos, com son es veterinari, o mariscal, i es ferrrer, o ferrador, qui solen estar conductats o escarats per un tant cada any a casi tots els termes de s' Illa. I en quant a se contribució de colònia no hi ha costum fiça, essent lo més general que 's pagui per es pajes sol o a mitjes amb es senyor. Es deume que se retenia es senyor demunt es blat, pera pago de contribucions, ha desaparegut de se costum i casi d' es contracte.

Se diu que 's pajes menorqui no estima els arbres joves ni ses plantas que no donen fruit de totduna. ¿Com es vol que s' ho estimi no sabent qui n' haurá els productes? Els propietaris qui ho comprenen posen dins contracte s' abono an es pajes d' un tant pera cada figuera o altre arbre fruiter que crii, o pera cada centenar o milenar de trebols que planti; però això, tant laudatori, no ha passat encare a costum i s' ha de

paçar perquè es pajes, a sa sortida, sigui indemnificat de se mellora feta a ca-d' altri.

Acaba es contracte parlant de se sortida. Se costum general, conforme queda dit, es que 's senyor desdiguí es pajes o aquest desdiguí se possessió per se festa de Tots Sants i tengui lloch se sortida per le Mare de Deu d' Agost. Es masse temps que senyor i pajes, ja romputs, han de conviure dins un contracte de confiança, sobre tot si se desavenencia ocorreix pòch després de Tots Sants. S' hi ha volgut posar remei paçant que se desdita es farie per San Juan; però això te també els seus inconvenients, entre altres, que 's pajes entrant s' ha de conformar amb es conrat d' es sortint, pagantli se mitat de se feina, a judici de peritos. Dich se mitat, perquè de se feina que fa es pajes s' entén que n' hi ha mitat pera ell i mitat pera es senyor.

Dins molts de contractes apareix prohibit es pajes de vendre bestiar s' any de sa sortida, sens exprés consentiment d' es senyor, i també se generaliza se costum de posar-hi que tot es bestiar d' extramota quedarà an es lloch, percebent es pajes sortint se seua mitat amb doblers.

Aquestas i altres travas, innecesarias en temps antich, demostren que va passant a s' historia lo de patriarcal que tenia es contracte d' a mitjes, pera ferne un sucedaneo o substitutiú de s' arrendament. Es dolént pera se finca despullarle de part d' es bestiar; però es antisocial que 's pajes, a sa sortida, s' hagi de despedir pera sempre d' animals que ell ha criat i s' estima.

S' avis de desdita es dóna encare de simple paraula per une i altre part, tractanse de sortidas ordinarias, o sia, per es temps prefitcat. Però hi ha contractes ahont, preveént que 's pajes l' infringesqui, s' estableix que en tal cas se sortida será fòra temps, per rescisió. I això qualque vegada ha donat lloch a discutir si en aquest contracte l' hi es o no aplicable es procediment des desahuci.

Des de se publicació d' es Codich civil espanyol no 'n som

defugits mai d' aplicar-lo a tota materia contractual, fins a desconèixer costums pròu arreladas. Per això, devant s' article 1.579 tombá en descredit s' opinió de que podia esser desahuciat s' amitjer, i s' afirmá se contraria de que 's fracta d' un socio i an es socio no s' el desahucia.

Baix s' aspecte social-economich, es punt de serias dificultats decidir lo que convé sia ley, com se 'n féren carrech els jurisconsults qui varen discutir aquest tema l' any 1904 a s' Academia de Jurisprudencia i Llegislació de Barcelona.

Es dret de propietat d' es senyor mereix amparo; però també en mereix es dret de propietat d' es pajes qui du a se finca tot cuant posseeix i se seua feina, més valiosa que 's capital, en aquest sigle que 's diu de se glorificació d' es treball. Pensis que té aspecte de leoní tot peu de desigualtat entre socios, i socios son, volguem o no volguem, senyor i pajes, hi hagi o no hi hagi escriptura pública, porque son atorgament, en realitat, no es necessari, atès que 's senyor no aporta se finca, sino sa explotació, en tant que si es contracte se fés de ma de notari i 's digués an es Registre de se propietat, podem tenir per ben segur que no 's ferie inscripció d' arrendament, porque no ho es, ni d' aportació d' immoble o de dret reial a favor d' une entitat nova o persona social que 's digués *aparceria*.

Se adaptació d' aquest contracte an els mòtl-los legals vigents, substantius i adjectius, no es obra lleugéra, certament, segons ho confessen els autors francesos, italians i espanyols qui han tractat se materia, i com ho demostran oficialment a ca-nostre se habilidosa jurisprudencia d' es Tribunal Supremo i es projecte de ley de 14 Juny de 1905. Des d' els temps de Roma es çerca nom a se criatura, i aquesta es ja vella: diuinli quasi societat com els romans, arrendament com ho féu es Codich sardo, societat amb es Codich d' Austria, o contracte innominat com altres preténen, desitjem bon acèrt an els qui comandan, porque se tracta d' une institució que bén duita pòt esser de gran profit a s' agricultura i especialment a se ra-

maderia. Quant es llegislador no sap que fer, sembla de savis deixar que ho faixi se costum de cada poble.

Per lo que a Menorca pertany, jo crech—sens que passi de modesta creencia meua—que además d' es dret d' es comprador, regonegut per s' article 1.571 d' es Codich, en quant a s' arriendo en sentit lato, hi cabria es desahuci per precari contra es pajes qui temerariament s' encaparrotás en no moures de se finca, després que els peritos haguessin omplert son ministeri i es pajes entrant fes efectiu o consignés son compte. Altrement, pactis lo que 's pacti, atès que lo processal es de dret publich, s' haurá de passar per se fatalitat d' es pleit, méntres no 's trobi se forma jurídica harmoniçadora d' els drets reciprochs i que eviti, a le vegada, une llarga anormalitat, perjudicial a se producció de se finca.

Finalment, no 's preveu dins es contracte d' a mitjes se mort o inhabilitació d' es pajes, com tampòch s' el prohibeix expressament de subarrendar se finca. Essent vertader contracte de confiança, consagra se costum que 's pajes no pòt fer cap especie de subarriendo o subrogació, ni li es permès ocupar sos braços ni ses bestias d' es lloch fòra casa. Cas de mort, quedant se familia impossibilitada de seguir ses a mitjes, no hi ha costum fitça, sino que 's fa sortida fòra temps o s' apedaça se situació com se pòt, fins acabar s' any agrícola.

Ses obligacions de s' arrendatari es semblan molt a ses de s' amiljer, en quant a manetjarse a us i costum de bon conrador, pera no perjudicar ses terras amb restóbles esquilnants. Però, essent d' ell tots els productes, no 's fique es contracte en lo que signifiqüi disminució de trèta. Se pòt que abans feia an eis senyors aquest contracte, quant se creia que se terra se cansava de produir, era precisament per que s' arrendatari l' hi ha de treure els atacos.

Complicada seria se sortida judicial per desahuci d' un arrendatari qui, segons contracte, hagués de deixar es bestiar an es lloch, amb tot s' enredo de motas i extramotas. Desgraciadament d' es qui s' hi trobi!

Els assalariats o missatjes no tenen tasca senyalada, excepte que, a vegadas, uns se lloguen pera llauradors i altres pera cavadors: se complicació mateixa de tanta varietat de cultius i de tant de bestiar a tenir cuidado fa que totas ses obligacions d' els missatjes se conclòguin amb una: obeir a l' amo (es pajes) qui els hi mana une cosa derrera s' altre, i com son pòchs braços pera se molta feina que hi ha, queda sensa fer lo que no 's fa. An els atlòts s' els ocupa principalment amb amenar es bestiar d' una part a s' altre, d' es boér a se tanca, de se tanca a s' abeurada, encorralar bèns i cabras, etc., donant quant amenan bovi es crit caracteristich de ox, heretat segurament de quant se dominació inglesa.

L' amo i missatjes s' aixécan tot l' any abans de s' auba, però d' estiu fan siesta i d' ivern es colgan dejorn. No acceptan s' adelanto oficial d' une hora, perque ja no 's poden aixecar més demati,

D) Finalitats a què responen ses contractacions tractadas

Es pajes menorqui es repropí, però mica ni gèns ambicions. Entòst de no arriscar sos doblerèts en quisquesia, s' acondrta de no mellorar els seus ingressos. I bèn mirat, nengú, en cap ofici, s' arrisca tant: une pedrada, une framontanada, es cuch, es rovèll i molts d' altres accidents afògan amb pòchs dias o hòras son treball de tot un any, quant no 'l desgracian per sa vida, com es succeit amb es carbunco. (D' aquesta epizootia i d' es tétanos se donan bestants de casos a s' Illa).

Per aqueixa manera d' esser es pajes menorquí, i per se general *aurea mediocritas*, li va de mida es contracte d' a mitjes. Es s' homo subjecte a ses veleitats de nostre mare terra. ¿Que hi ha molts figues? Se 'n menja molts. ¿Que no n' hi ha? No 'n menja. *Et sic de cœteris*.

Excepció feta d' els senyors de lloch qui viuen a sa finca i le condueixen ells mateixos i le fan progressar, però son pòchs a tota s' Illa, els propietaris ciutadans qui han provat de dur es

lloch en cap seu hi han perdut, sia per s' aprendissatge, sia per carencia d' enteniment o de voluntat.

I vetaquí, per totes aquestas raóns, se finalitat present d' es contracte d' a mitjes, pròu necessari pera fer dos socios de dos homos qui moltas vegadas no s' estiman, ans bé els incompatise se desconfiança, cuant no s' odi de classes.

Els pochos pajesos qui surten ambiciosos no' n volen de lloch a mitjes i 's fan arrendataris, amb grans facilitats, per que avuydia es lo que desitjen molts de senyors, entòst de que s' els hí faixi bona renda.

Com pera pagarle i guanyar ha hagut s' arrendatari de remanar els guelindóns, fent produir a se terra tot lo possible, me sembla que s' introducció d' aquest sistema, si per un costat ha fet es mal d' allunyar encare més d' el camp els propietaris, en canvi ha demostrat practicament que ses nostres terras poden produir molt més de lo que produeixen amb ses a mitjes.

E) Extensió territorial i arrelament de ses contractacions tractadas.

Lo apuntat dins aquest informe es general a s' Illa, o sigui, an els municipis de que 's compòn: Mahó, Ciutadella, Alayor, Mercadal, Ferrerías, Villa-Carlos i San Lluís, amb sos respectius sufraganeos.

I tant arrelat se troba tot dins el còr de se pajesia—lo bò i lo flach—que será mal de fer canviar aquesta manera d' explotació de se terra, ab singularitat d' es bestiar, si se mellora baix s' aspecte economic mos obliga a nov as formas i modalitats en s' aspecte juridich.

Molt hi han de pensar els propietaris abans de resoldres a desterrar es contracte d' a mitjes que, amb sos defectes i tot, es el que mellor harmoniça, are i esperèm que su-are, els contraposats interessos de capital i treball. Fins l' hòre present no s' ha trobat, an aquest fi, res mellor que 's colonat parciari.

Ja digué en Montesquieu ab le sua clarividencia (*De l'esprit des lois*, llibre 13, cap. 3.er): *Il n' y a qu' une société de perte et de gain qui puisse reconcilier ceux qui sont destinés a travailler avec ceux qui sont destinés a jouir*. Es senyor, en els temps que pervénen, deurá de fer olvidar a son socio que es propietari *per que hi ha nascut*, i es treball directiu d' ell, o de qui el representi, mellorant de continuo se finca i sa explotació, convencerá es pajes de que si mos dona part de lo que produeix amb els seus braços, li tornam aumentat amb els rendiments de ses melloras. Aixís ho aconsellaua a sos paisans es jutge M. Méplain, autor de s' obra més pràctica que he tengut ocasió de consultar demunt aquesta materia —*Traité du bail à portion de fruits ou colonage partiaire*— publicada cuant se revolució, ja més social que política, de 1848. «Compreneu bé—deia an els propietaris—que preniu accés dins se confiança d' es cultivador cuant, en ses vostres conversas, voltros li deis: els *nostros* camps, ses *nostres* pasturas, se *nostre* anyada»/

Pére Ballester.

Mahó, Septembre 1918.

Nuevas publicaciones del Ateneo

Folk-lore Menorquin (De la Pagesía), por don Francisco Camps Mercadal. Primer tomo. De venta en el Ateneo y Libreria de M. Sintés a 3'50 ptas. ejemplar.

Semana Avícola de Mahón, por el Excmo. señor don Salvador Castelló. Se vende en el Ateneo y en las librerías de esta ciudad a 2 ptas. ejemplar.